

Mr Milorad Bojanić
Krsto Kero
Mr Milivoj Redjep
Dr Miroslav Žugaj

UDK: 663.2:338.9(497.13)"188/189"
Znanstveni rad

KARAKTERISTIKE VINOGRADARSTVA
VARAŽDINSKE ŽUPANIJE KRAJEM
19. STOLJEĆA

U radu se analiziraju podaci o vinogradarskoj proizvodnji Varaždinske županije u razdoblju od 1888-1895. godine. Kao glavni izvori poslužili su "Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", Zagreb 1894. i "Statistika ratarske produkcije u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji". Godina 1893-1895. Zagreb 1898, koje je uredio M. Zoričić. Varaždinska županija toga vremena bila je agrarno područje a vinogradarska proizvodnja bila je relativno značajna u strukturi narodnog gospodarstva. Sporo mijenjanje proizvodnih odnosa, a posebno bolesti i štetnici te nepovoljna konjunktura na tržištu vina, doveli su do nazadovanja vinogradarstva i stalnog pada proizvodnje vina. 1895. godine vrijednost proizvodnje vinogradarstva Varaždinske županije iznosila je nešto preko 10% ukupne vrijednosti vinogradarske proizvodnje Hrvatske i Slavonije. Ovaj rezultat postavio je Varaždinsku županiju na 6. mjesto u Hrvatskoj i Slavoniji, iza županija Srijem, Virovitica, Požega, Bjelovar-Križevci i Zagreb, a ispred županija Lika-Krbava i Modruš-Rieka.

1. UVOD

Kakvo je značenje vinogradarske proizvodnje u Hrvatskoj i Slavoniji te Varaždinskoj županiji, to možemo doznati tek na osnovu fragmentarnih zapisa o zbivanjima u toj grani proizvodnje. Sistematsko prikupljanje podataka o ratarskoj i vinogradarskoj proizvodnji počinje tek koncem 19. st. dolaskom Milovana Zoričića na čelo Kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu. Od 1885. godine uvedeni su redovni godišnji izvodi o stanju ratarske proizvodnje. Te rezultate objavio je Zoričić u 3 rada:

1. Prilozi statistici ratarske produkcije godine 1885-1887. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1889.
2. Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1894.
3. Statistika ratarske produkcije u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Godina 1893-1895. Zagreb 1898.

Radovi pod brojem 2 i 3 posebno su značajni jer sadrže niz podataka o ratarskoj proizvodnji, od površina do vrsta kultura, uspjeha žetve i berbe i dr. Autori smatraju da bi bilo interesantno analizirati te podatke i na osnovu njih doći do spoznaje koje su to bile značajke vinogradarske proizvodnje onog vremena. Iz obilja podataka sistematiziranog po županijama, upravnim kotarevima i općinama odlučili su se za obradu Varaždinske županije. Varaždinska županija bila je područje gdje je vinogradarska proizvodnja imala višestoljetnu tradiciju; vinova loza bila je značajna kultura u strukturi poljoprivredne proizvodnje, a samim tim i narodnog gospodarstva. Neka pitanja i problemi tog kraja u spomenutom vremenskom razdoblju objasniti će se u ovom radu kojim se želi dati doprinos istraživanju gospodarske povijesti varaždinskog kraja, odnosno grada Varaždina.

2. NEKI ZAPISI O PROBLEMIMA VINOGRADARSKE PROIZVODNJE

Napisi o gospodarskim prilikama u Hrvatskoj i Slavoniji tokom 19. st, osobito u prvoj polovici, nisu brojni. No u drugoj polovici 19. stoljeća, slobodno se može reći, pojavljuju se radovi na osnovu kojih se može dobiti cjelovitija ocjena stanja i prilika u gospodarstvu Hrvatske i Slavonije. Medjutim, o vinogradarstvu kao zasebnoj grani narodnog gospodarstva imamo tek fragmentarne zapise. Medjutim, poznati su radovi koji donekle omogućuju uvid u tu djelatnost. Prvi profesor Političko-kameralnog studija u Varaždinu Adalbert Barić objavio je rad u kojem je prikazao gospodarske prilike u Hrvatskoj (ustvari 3 županije: Zagreb, Varaždin i Križevci) pa govori i o vinogradarstvu. "Svuda ima vinograda u kojima se uzgaja jedna vlastita vrsta loze koja se nalazi negdje na sredini između talijanske i austrijske. Hrvatsko vino je vrlo žestoko, dobra okusa i uopće izvrsno. Sve je vino ovdje bijelo, upoznao sam samo jedno jedino crveno na jednom dobru grofa Erdödy-a koje se može u svakom pogledu mjeriti s burkundcem. Među bijelim vinima zaslužuje da se istakne Balulecker koji raste na dobru jednog kanonika i naročito Bukowetz koji nardmašuje Maslas.

Hrvatska se vina, medjutim, ne mogu držati dugo kao talijanska jer ona brzo dozrijevaju i već na čokotu postaju potpuno zreli grozdovi, a ne smiju dozrijevati tek u podrumu, kao što je to slučaj s austrijskim ili rajnskim vinom. Iz tog razloga ovo vino ne može biti uskladišteno, a još manje izvoženo. I tako se cijela berba potroši u zemlji, na što je seljak tako naviknut da ubrzo nakon berbe počinje piti, i on tako dugo ne miru-

ruje dok potpuno ne isprazni podrum ".¹⁾ Isto tako je jedan od značajnih prikaza gospodarskih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji rad dr Petra Matkovića: "Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih" (Spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873.) između ostalog spominje i neke značajke vinogradarske proizvodnje u Hrvatskoj i Slavoniji. "Vinogradarstvo spada u red najznatnijih gospodarskih privreda, a vino među poglavite zemaljske proizvode; jer daje uz težitbu žita i šuma viši godišnji srednji prihod, no ikoja druga gospodarska grana... Uz ekstenzivnu težitbu, koja se ponajviše tjera, i uz taj daleki prostor, kojim se vinogradi protežu, ne može ni proizvod biti jednolik, već dolaze vina najrazličitije vrsti, od najprostije do najfinije vrsti. Ova velika razlika vinske vrline potiče od više ili manje naprednijeg vinogradarenja, ponajviše pako od boljeg i lošijeg nasada s jedne, a s druge strane od veće ili manje pomnje i vještine u postupanju širom i vinom u pivnici. Pogledom na nasad dolazi među raznim vrstmi trsovlja, što no se goje, dosta takovih, koji su za ovdašnje tlo prikladni, jer daju dobro vino; ali s ovakovimi pomiešane su i takove vrsti, koje su se izrodile, da se samo na štetu boljih vrsti rasplodjuju.... U red najobičnijih trsni vrsti broje se: šipelj, ranina, slaščina, bjelina, puščak, lipovina drobna, plavec, plavec žuti, klieščec, žutabiel, šopatna, ovnek, braničevka biela, smederevka, zelenika, imbrina ili kraljevina, peles, vranek, kapčina, braničevka crna (kadarka), crni kleščec, kosovina, crnina, krmežina. Osim navedenih ima još i drugih vrsti, a između svih tih zastupane su u starijih vinogradih najvećma: bjelina, lipovina, ranina, moslavac zelenika, javor, a mjestimice kraljevina, kosovina, crnina, peles i kapčina. Ostale su pako vrsti među prije pomenutimi više ili manje pomiešane. Kad se uzme u obzir, da su domaće te vrsti koliko po dobi zrienja toliko i po slastnosti i kiselosti groždja vrlo različite, pa da se bere obično kad je groždje najsočnije, te da se riedko prebira, već se različite boje i vrstij nejednako zrelo groždje jedno s drugim mieša, time vino iz razne smješe dobiveno neima pravoga karaktera, i da se prema tomu, kako su bolje ili lošije vinske vrsti u kojem vinogradu zastupane, bolji ili lošiji produkt dobije". 2)

1) Erceg, I.: *Nepoznati rad prvog profesora Političko-kameralnog studija u Varaždinu i Zagrebu: Statistische Beytrage zur Kenntniss des Zustandes von Kroatien von Adalbert von Barits.*

2) Matković, P.: "Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih", Zagreb, 1873, str. 61-63.

Ako se promatra kretanje površina pod vinovom lozom, vidi se da od 1885. g. (kada se počinje voditi statistika ratarske proizvodnje) do prijelaza 19. u 20. stoljeće dolazi do drastičnog opadanja vinogradarskih površina. Osnovni uzrok te pojave leži u pojavi filoksere, ³⁾ koja je prenesena iz Amerike i 1863. g. pojavila se u Engleskoj te 1864. g. u Francuskoj. Do 80-tih godina prošlog stoljeća zahvatila je čitavu Evropu. U Hrvatskoj

3) *Filoksera (Peritymbia vitifolii) Lozina korijenova uš.* Do pojave filoksere u Evropu vinova se loza razmnažala i sadila bez cijepjenja. Međutim, korijen vinove loze nije otporan protiv filoksere, pa je došlo do propadanja starih necijepjenih vinograda. Iz početka se pokušavalo vinovu lozu spasiti direktnim uništavanjem filoksere. Takav je način potapanje vinograda vodom kroz nekoliko dana. Drugi je način primjena CS_2 - sumporougljika u količini 3000 kg/ha. Ovo sredstvo vrlo neugodno zaudara i zapaljivo je, pa je posao s njim skup, težak i opasan. Spomenuta sredstva nisu pomogla da se spase stari vinogradi zbog teškoća i skupoće izvođenja zaštitnih mjera. Zbog toga se i vinova loza može uzgajati samo na taj način da se cijepi na otporne podloge. To su neke američke vrste loze i njihovi hibridi s drugim američkim i evropskim lozama. Na vlastitom korijenu vinova loza danas se uzgaja samo na pjeskovitim tlima, na tzv. imunim pijescima... U ciklusu života filoksere razlikujemo dva tipa ušiju: uš korijenašicu i uš šiškaricu. Jedna i druga imaju nekoliko generacija. Uš temeljnica stvara šiške na donjoj strani lišća američke loze. Žutozelene je boje. Šiška je čunjastog oblika s otvorom na gornjoj strani lista. U šiški uš odloži 500-700 jaja iz kojih se kasnije razvijaju nove uši i sve opet stvaraju nove šiške na listovima i mladima. U tijeku vegetacije može se razviti 5-8 generacija uši šiškarica. Zbog toga listovi i izboji mogu biti potpuno pokriveni šiškama. Stanovit broj mladih uši šiškarica zavuče se u zemlju i smjesti na korijenu evropske loze. Tu uši na tanjem korijenu stvaraju odehlanja, tzv. nodozitete i tuberozitete. Na korijenu se razvijaju do 10 generacija. Pod konac ljeta razvijaju se krilate uši koje izlaze iz zemlje te pod ko-rom odlože jaja. Iz tih se jaja razvijaju spolni oblici. Nakon oplodnje ženka odloži jedno zimsko jaje iz kojeg se razvijaju uš temeljnica. To je potpuni ciklus". (Ilić-Premužić: Praktično vinogradarstvo i podrumarstvo" Zagreb, 1972, str. 238/9). Na teritoriju današnje Jugoslavije filoksere se najprije pojavila u okolici Pančeva 1875. godine. Regeneracija naših vi-

i Slavoniji prva pojava filoksera zabilježena je u Zagrebačkoj županiji 1875. godine. Jače širenje javlja se tek 1882-1883. tako da je do sredine 90-tih godina bilo uništeno preko polovice cjelokupnih vinogradarskih površina. I dok su razvijene zemlje odmah počele rješavati taj problem, u Hrvatskoj i Slavoniji 20-tak godina nakon uvođenja američke podloge javljaju se sumnje u mogućnost obnove vinograda na toj osnovi. Tek 1900. godine, kad je nesumnjivo potvrđena mogućnost zaštite od filoksera pomoću američke podloge, počinje značajnija regeneracija vinograda, no vinogradarstvo se nije uspjelo vratiti na pozicije prije napada filoksera. Tome je značajno pridonijela i vinska klauzula (aneks trgovinskom ugovoru između Italije i Austrougarske iz 1891. godine) čime je na tržištu Austrougarske omogućen plasman velikih količina vina iz Italije (koja je već izvršila regeneraciju vinograda). Prema tome uz napad filoksera značajan pad cijena vina doveo je do toga da se obnova vinograda vršila na daleko manjim površinama od onih zaraženih filokserom.

"To silno smanjenje vinogradarskih površina imalo je vrlo nepovoljan učinak na privredu vinogradarskih područja Hrvatske; smanjilo je prihode i dohodak u odnosu na konjunktorno razdoblje i dovelo ih pred nove teškoće u pogledu osnovnog pravca proizvodnje gazdinstava. No ipak treba istaći, da je vinogradarstvo u Hrvatskoj time bilo dovedeno u ekonomske granice, koje su po prilici, i vrlo grubo uzevši, odgovarale potrošnji vina u Hrvatskoj i - u normalnim prilikama - izvoznim mogućnostima vina naše kvalitete i u našim troškovima proizvodnje".⁴⁾ Vinogradarstvo je često bilo spominjano kao jedna od najvažnijih, ako ne i najvažnija, grana narodnog gospodarstva, te je od zemaljske vlade zahtijevalo da organizirano djeluje u cilju podizanja opustošenih vinograda. Ne ulazeći u mjere zemaljske vlade i Gospodarskog društva, kao najznačajnijih nosilaca mjera agrarne politike, ovdje se želi istaći da vinogradarstvo i proizvodnja vina nisu zapravo imali tako presudno značenje u okviru narodnog gospodarstva kako bi se po nekim zapisima suvremenika moglo zaključiti. Tako npr. 1900. godine ukupna vrijednost ratarske proizvodnje iznosila je 267,566.000 kruna, dok je istovremeno ukupna vrijednost vinogradarske proizvodnje iznosila 11,181.000 kruna, što jasno ukazuje na ne baš osobito veliko značenje vinogradarske

grada, kao i u drugim zemljama, obavljena je kalamljenjem na američke podloge. Pri tom su odlučujuću ulogu imali lozni rasadnici i specijalne vinogradarsko-vinarske škole (Poljoprivredna enciklopedija, svezak 3 JLZ, Zagreb, MCMLXXXIII str. 481).

4) Stipetić, V.: *Kretanje i tendencija u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*", JAZU. *Gradnja za gospodarstvu povijest Hrvatske-knjiga 7, Zagreb, 1959, str. 73.*

proizvodnje u strukturi ukupne poljoprivredne proizvodnje. Uz to malo se pažnje posvećivalo rentabilnosti vinogradarstva. U već citiranom radu prof.dr Stipetić navodi mišljenje Djure Kopača koji nakon proračuna troškova proizvodnje navodi da "... mora naš vinogradar uz svoju muku i trud još po rali vinograda nadoplatiti 30 kruna" ⁵⁾ te mišljenje Stjepana Jurića: "...Možda je već jedanput vrijeme, da se posumnja, je li kod nas opravdano, da se baš sva površina koja je po svom položaju apsolutno vinogradarsko tlo, i zbilja zasadi lozom. Meni se čini da smo mi ovdje u Hrvatskoj kod sadjenja vinograda pošli predaleko. No kako god bilo, svakako je već jednom vrijeme da se posvema zabaci ona na lahku ruku smišljena, ni od koga nepremozgana, a od svih vjerovana fraza, da je Hrvatska upravo kao stvorena za vinogradarstvo. I mi smo toliko patriotični kao i drugi, pa bi i mi voljeli da možemo našu domovinu okiti- ti sa što ljepšim i povoljnijim epitetima, no baš zbog toga mi slimo, da je patriotičnije pogledati istini u lice, nego zbog komotnosti ostavljati sve po starom, pa puštati da siroti vinogradari zbog lahke vjere godimice gube milijune..." ⁶⁾

Varaždinska županija smjestila se u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske i Slavonije. Graničila je na zapadu sa Štajerskom, sjeveru s Ugarskom, istoku s Bjelovarsko-križevačkom županijom te na jugu sa Zagrebačkom županijom. Ukupnu površinu od 2521,31 km² nastanjivalo je prema popisu iz 1890.godine 258.066 stanovnika, što je činilo prosječnu gustoću od 102 stanovnika na jedan km². U sastavu Varaždinske županije nalazili su se upravni kotarevi: Ivanec, Klanjec, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Varaždin i Zlatar, dok je sam grad Varaždin imao poseban status.

Uzgoj vinove loze imao je na području Varaždinske županije višestoljetnu tradiciju. To se može zaključiti iz kupoprodaja, oporuka, pritužaba varaždinskih gradjana, zabilježanih u gradskim zapisnicima iz 15. i 16. stoljeća.⁷⁾ gdje se spominju vino

5) Stipetić, V.: op.cit., str.74. prema Kopač, Dj.: "Malo računa za naše vinogradare", "Gospodarski list" 10/1910.

6) Stipetić, V.: loco cit., prema Jurić, S.: Naše vinogradarstvo u petogodištu 1909/1911", "Gospodarska smotra", 3/4 1915.

7) Prothocollum magistratuale liberae ac regiae civitatis Warasdiensis pro anno 1587-1589. i Prothocollum magistratuale liberae ac regiae civitatis Warasdiensis pro anno 1592-1602, HAV, fotokopije u Biblioteci FOI Varaždin.

gradi na Banskom vrhu, Dugom vrhu, Malom vrhu, Pečečkom vrhu, Osretku, Gajskom vrhu te Topolskom vrhu. Tako na primjer Andrija, zet Vinka Mačeka i žene mu Agate, prodaje vinograd na Žepskom vrhu Lovri Kočišu i ženi mu Katarini. Obitelj brijača Blaža Farkaša ima vinograd na Banskom vrhu. Zbog tog vinograda ulaže prigovor 1587. godine pred magistratom Magdalena, žena brijača Ivana Trobla, a kćer Blaža Farkaša. Mnogi su gradjani Varaždina imali vinograde i klijeti. U oporuci Jakoba Vidakovića iz 1588. godine spominje se "Pecheczky werh" i "klethische ztaro".

Svoje vinograde imala je i varoška općina. "Početkom svake godine pošao bi varoški sudac na čelu povjerenstva u varoške vinograde. To je bilo jedno od ponajvažnijih uređivanja na Varaždinsbregu. U njegovoj prisutnosti morale su se, naime, intenzivirati zalihe varoškog vina na Tremu, a trebalo je doznati i ka kvoću pojedinih sorti i zapisnički utvrditi pronadjeno stanje u najvećem podrumu varoških gorica.

Već u veljači moralo je varoški sudac opet na Varaždinsbreg jer je došlo vrijeme pretakanja varoškog vina. A to je također važan vinogradarski posao. Podrumarstvo je, međutim, u prošlim stoljećim bilo kojekakvo, bolje reći, nikakvo. Dakako, varoški sudac nije ni na ovo uređivanje mogao poći sam.

Došlo je doba i proljetnih radova u vinogradima. Trebalo je i ove poslove nadgledati. Varoški sudac morao se osobno uvjeriti kako kmetovi ove poslove obavljaju (labores jabogionales praestare, robotati, tlaku kao radnu snagu davati besplatno i prisilno).

Zatim je došlo vrijeme ubiranja kmetске desetine. A da ne govorimo i o drugim raznolikim gospodarskim poslovima, pa o najvažnijem događaju u goricama, o berbi koja bez varoškog suca, časniĥ gradskih otaca i magistratskih funkcionera nije mogla proći... K. Filić iznosi da je, kad je na berbu službeno došao samo gospodarski sudac (oficijal, szodecz), varoški bilježnik i nekoliko pomagača (coadiutores) 8) za njihovo čašćenje utrošeno je na teret gradske blagajne 2 f i 16 krajcara. 9) Dakako, varoški kmetovi iz Kneĥinca i ostalih zaselaka na Varaždinsbregu morali su besplatno raditi na berbi, ali su ipak bili na gradskoj opskrbi. 10) Iz registra varoškog oficijala - suca iz godine 1526. proizlazi da varoška općina baš suviše vi-

nogradskog uroda nije imala. Iz izvještaja se vidi da je varoška općina iz svojih vinograda na Varaždinsbregu dobila samo 11 bačvi vina, a na ime gornice samo 8 bačvi. 11) Te su bačve dođuše bile velike, od 14 do 23 vedara - cubulos - što iznosi oko 7-12 hl vina. Šest bačvi kmetskog vina istočilo se odmah u Knežincu, u blizini kojeg je bila zapravo većina varoških vinograda, a preostatak od 13 bačvi, koje je gradski sudac Juraj Flaysman označio svojom rukom, bile su prevezene u Varaždin i smještene u varoški podrum koji je bio ispod "varoške hiže" na glavnom trgu. 12)

Poslije berbe pobirala se gornica ili, kako se to nazivalo "zlevati gornicu" (ubirati od kmetova, odnosno od gornjaka mlado vino). Obično se gornica ubirala koncem listopada dok je još seljak imao vina (mošta), dakle uskoro po berbi. To je bio tako važan posao da se nije smio obaviti, a da varoški sudac ne bude kod toga prisutan. Dakako da je kmetsko vino po kvaliteti zaostajalo za vinom iz varoških gorica, pa se zato i najprije prodalo, odnosno potrošilo. - O Martinju moralo je varoško vijeće donijeti odluku o cijeni novoga vina koje se zvalo "namoštno". Gospoda varoški funkcionari - na čelu s varoškim sucem - morali su se na licu mjesta uvjeriti o kakvoći novoga vina da što ispravnije mogu ustanoviti novu cijenu". 13)

Mnogobrojni su zapisi vezani za vinogradarstvo, te je jasno da nije moguće ulaziti u čitav niz zbivanja u toj grani privrede. Može se spomenuti da su vinogradi i odnosi u vinogradarstvu stavljeni na dnevni red u vezi sa sredjenjem odnosa izazvanim promjenama 1848. godine. Kako je poznato 1848. godine bilo je ukinuto kmetstvo, ali put prelaska feudalizma u kapitalizam odvija

8,9,10,11,12) Svoboda, B.: *Stare vinogradske kurije i klijeti*, Zagreb 1967, str. 71-73. prema Filić, K.: *Regest Gaspara Mazalena-Sadaića, gradskog oficijala-suca iz godine 1572*, JAZU, *Starine*, knjiga 49, str. 304, Zagreb, 1959.

13) Svoboda, B.: *op.cit.*, str. 71-73.

se putem reformi. Taj put poznat pod nazivom "pruski put" 14) odlikuje se sporošću nastajanja kapitalističkih proizvodnih odnosa. Tako u ovom slučaju tek 5 godina iza ukidanja kmetova, tj. 1853.godine, pokušava se urediti pitanje "gornjih vinograda". 15) "Ukazni zakon (patent) od godine 1853. nalazio je na dva osnovna rješenja za likvidaciju zamršenog pitanja gornih vinograda i uopće gornih zemalja, tj. parcela na brežuljcima, koje su bile u rukama seljaka. Oba rješenja išla su u korist vlastelina. Prvo rješenje bilo je u tome, da je zakon predvidio široke mogućnosti da vlastelin otme takve zemlje iz ruku seljaka, time što će ih od seljaka "nazad otkupiti", tj. novcem isplatiti ono što je dobio u novcu od seljaka kao i ulaganja seljaka u tu zemlju. Drugo je rješenje bilo da one zemlje, koje su imale takve uvjete koje je zakon propisao, te se nisu mogle više oduzeti seljaku, seljaci steknu u vlasništvo time što će ih sada iznova po drugi put kupiti, tj. što će gorna podavanja prestati, kad seljak za njih uplati jedanput za uvi-

14) A oblici tog razvoja mogu biti dvojak. Ostaci feudalizma mogu nastajati i putem preobražavanja spahiskih latifundija, tj. putem reforme i putem revolucije. Buržoaski razvitak može ići, imajući na čelu krupna spahiska gazdinstva, koja postepeno zamjenjuju feudalne metode eksploatacije buržoaskih - a on može ići takodjer, imajući na čelu sitna seljačka gazdinstva koja revolucionarnim putem odstranjuju iz društvenog organizma "izraštaj feudalnih latifundija" i zatim se bez njih slobodno razvijaju putem kapitalističkog farmerstva. Ta dva puta objektivno mogućeg buržoaskog razvitka mi smo nazvali put pruskog i američkog tipa. U prvom slučaju feudalno spahisko gazdinstvo olako prerasta u buržoasko, junkersko, osudjujući seljake na decenije najteže eksproprijacije i podložnost, izdvajajući neznatnu manjinu "grosbauera" ("krupnih seljak"). U prvom slučaju osnovna sadržina evolucije je prerastanje feudalizma u zavisnost i kapitalističku eksploataciju na zemlji feudalaca - spahija - junkera.
(Lenjin, V.I.: "Izabrana dela", Tom 6, Kultura, Beograd, 1960., str. 207-208).

15) "Gornica (ius montanum) ubirala se od seljaka, zvanih gornjaki, koji su uglavnom živjeli od vinograda. Vlasnici zemljišta, na kojima su bili zasadjeni ovi vinogradi, bili su bivši feudaleci. Ta zemljišta bila su u bregovitim krajevima. Feudaleci su ih dobili još od kralja ili su ih prisvojili.

jek odredjeni iznos novca. Prema odnosu vlastelina i seljaka prema pojedinih parcelama zakon je svrstao gorne zemlje u dvije kategorije: u prvu kategoriju gornih zemalja i vinograda ušle su one zemlje koje je vlastelin imao pravo "nazadotkupom" da ih stekne, da gurne seljaka obradivača s njih isplativši seljaku onu sumu što je od seljaka primio kao kupovinu prava sadjenja i ulaganja; u drugu kategoriju gornih zemalja i vinograda ušle su one zemlje koje vlastelin nije mogao više ponovo steći i uključiti u svoj posjed i nije mogao da makne seljaka obradivača s njih, nego je seljak obradivač, ako je htio da se riješi gornice jedanput za uvijek, morao isplatiti sa svoje strane vlastelinu otkup gornice.

Kako ovakva zemljišta nisu bila ni od kakve koristi vlastelinima, jer su bila neplodna, ustupali su ih svojim seljacima ili podložnicima drugih feudalaca, i to ponajvećma one dijelove koji bi se nalazili na južnim obroncima. Seljaci bi ih iskrčili, priveli kulturi i zasadili vinovom lozom. Kraj ovakva vinograda nalazio bi se i mali šumarak, livada i voćnjak. Budući da su ova zemljišta bila na bregovima, gorama, a ne u ravnicima, nazivala su se "gorice". Seljak kojemu je feudalni gospodar dozvolio da ovakvo zemljište privede kulturi, mnogo je ulagao, dok je pustoš ili neplodno tlo pretvorio u plodno zemljište. Vlastelin nije ništa ulagao u takva zemljišta. Kad je gornjak postigao da mu rodi vinograd, tada mu je gospodar izdao tzv. "gorni list".

U "gorno zemljište" ubrajali su se, uz vinograde, i tzv. "kolosjeci", šikarje i šumice uz vinograd. Iz njih je gornjak uzimao kolje za kolčenje vinograda. Ovakvo dakle zemljište nije bilo urbarsko, već izvanselskišno. Vlastelin je "gorno pravo" smatrao zakupnim pravom". (Svoboda, B.: Stare vinogradske kurije i klijeti", Zagreb, 1967, str. 116. prema Stojsavljević, B.: "Gornjaci", Prilog proučavanju gornočinjenih agrarnih odnosa, JAZU, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 9, Zagreb, 1959).

Prema Zakonskom članku VI iz 1836. godine u § 2 bile su odredjene gorne zemlje: "Vinogorje (gorice) zovu se pako takove strane, koje su uz naročitu dozvolju vlasteosku lozom zasadjene i od kojih je vlastelin dosada pobirao devetinu ili mjesto nje desetinu, ili gornicu ili njezinu takminu (ekvivalent). Drugo bo zemljište, ako i jest vinovom lozom zasadjeno ali inače neima ova svojstva, nesmije se podnipošto brojiti u vinogorje, već samo u vrtove". Vežić, M.: "Urbar Hrvatsko-slavonski", Zagreb, 1882. str. 269.

U procesu ponovnog otimanja gornjih vinograda seljacima, izvršenom u doba apsolutizma i političke reakcije između 1853. i 1861. u Hrvatskoj, bilo je prema procjeni savremenika u samoj zagrebačkoj županiji oko 15.000 seljaka, kojima su vinogradi tim putem već bili oduzeti, a u čitavoj Hrvatskoj moglo je na isti način biti potisnuto s one zemlje, koja je davala najveće prinose, tj. s vinogradarskih površina, 40.000 do 50.000 takvih gornjaka ili činženjaka.

Bivši feudalci postali su sada kapitalistički zemljišni posjednici, sitniji i krupniji, koji žele da izbiju što veću zemljišnu rentu a gornji vinogradi, koje sada ponovno uklapaju u svoje posjede, daju najveću diferencijalnu rentu. Oni imaju u to vrijeme (1849-1861) posljednji put isključivi utjecaj na donošenje zakona izvan sabora.

Bivši posjednici gornih vinograda, tj. držaoci i obradivači seljaci, koji su sad bili lišeni najunosnijeg dijela seljačke baštine, postaju ponovno najamni radnici u vinogradima, koje su zasadili oni ili njihovi oci i djedovi". 16)

"Nakon razrješenja urbarskih odnosa ojačala je tendencija kod bivše vlastele da prigrabi što više gornih zemalja, koristeći se Patentima od 2. ožujka 1853. I ova tendencija za otimanje vinograda, najrentabilnijeg zemljišta, dovodila je do novih parnica i zaoštrenja ionako već postojećeg sukoba između vlastele i gornjaka. Do pojave, da se nazad otkupe gorno-činžene zemlje, došlo je istodobno na cijeloj teritoriji građanske Hrvatske.

Problem pak otkupljivosti gornih daća i prelaženja gornih vinograda u privatnu svojinu gornjaka na osnovu § 47 Patenta bio je uvjetovan s više činjenica. Prije svega polufeudalna narav svojine, koje su bile zadržale gorno-činžene zemlje, nije više odgovarala tendencijama društvenog razvitka u Hrvatskoj. Kod samih gornjaka osjećala se velika težnja da postanu puni vlasnici svojih vinograda. A i bivša zemaljska gospoda sudarala su se s grubom činjenicom, da uz sve napore ne mogu više ni silom utjerivati gorna podavanja... Gornjaci nisu pokazivali ni najmanje volje da se riješi to pitanje, pogotovo ne onako kako su to željela i mislila bivša vlastela. Zbog takve ekonomske situacije

16) Mirković, M.: Predgovor za knjigu Stojsavljević, B.: "Gornjaci", JAZU, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 9. Zagreb, 1959, str. XIII-XIV.

otkup gornih podavanja tekao je vrlo sporo. Gornjaci su vrlo neredovito otplaćivali anuitete, mnogi od njih nisu prosto mogli da otplaćuju dug, koji se gomilao na račun otkupa. Kamati su iz dana u dan rasli. Otezala se likvidacija gornih zemalja. Rasterećenje, kako se to službeno zvalo, stvarno je postalo opterećenje za hrvatsko selo. Koliko god se društveni razvitak u tadašnjoj Hrvatskoj kretao sporo, koliko god su djelovale snage, koje su vukle natrag, usporavale rad historije, a za to je bilo u ono vrijeme dosta faktora, ipak je godina 1848. prenijela pravnu revoluciju na selo, gdje je preobražaj zemljišnih odnosa postao neizbježiv. I tamo, gdje je još zemlja zadržavala polufeudalnu narav, izradjivao se dalji oblik privatne svojine. U stvari prijelazni karakter toga doba odražavao se u odumiranju feudalno-ekonomskih ostataka i u mijenjanju društvenih odnosa nastalih u procesu radjanja i razvitka novih oblika u kapitalizmu". 17)

Problem razrješavanja tih odnosa u vinogradarskoj proizvodnji proteže se kroz dugo vremensko razdoblje druge polovice prošlog stoljeća. No u promatranom razdoblju (zadnje desetljeće prošlog stoljeća) ti odnosi su manje više razriješeni. Prije spomenuti procesi u vinogradarstvu gradjanske Hrvatske i Slavonije prisutni su jasno i na vinogradarskom području Varaždinske županije sa svim onim naprijed konstatiranim problemima.

No u promatranom razdoblju u prvi plan izlaze novi problemi - već spomenuti napadi raznih bolesti i štetnika, prvenstveno filoksere te prodor talijanskih vina na tržište Hrvatske i Slavonije, odnosno Austro-ugarske, što je uzrokovalo da je vinogradarska proizvodnja Hrvatske i Slavonije pokazivala tendenciju izrazitog opadanja. Taj zaključak može se prihvatiti i za vinogradarstvo na području Varaždinske županije.

17) *Stojšavljević, B.: "Gornjaci", Prilog proučavanju gornjočinjenih agrarnih odnosa, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, JAZU, Knjiga 9. Zagreb, 1959, str. 185-185.*

3. STATISTIČKI POKAZATELJI VINOGRADARSTVA VARAŽDINSKE ŽUPANIJE 18)

3.1. Vinogradarske površine Varaždinske županije

Sagledavanje mjesta i uloge vinogradarske produkcije Varaždinske županije pomoću raspoložive statističke gradje moguće je izvesti poznavanjem ukupne površine tla, površine produktivnog tla 19) i površine pod vinogradima. Kompleksan uvid moguće je steći, uz navedene činioce, preko statističke gradje o produkciji vina, prirodu groždja, sortimentu vinove loze, cijeni groždja, odnosno vina i dr.

Promatraju li se odnosi unutar površina tla ove županije, tada se dolazi do veoma interesantnih statističkih pokazatelja prezentiranih u tabeli 1.

18) Redovito skupljanje podataka za statistiku vinogradarstva započelo je u nas godine 1885. To je doba kada je filoksera zarazila velik dio vinograda u Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Srijemskoj županiji. Zaraza se vrlo brzo širila i u vinogorjima ostalih županija.

Prve izvidne godine 1885. iskazale su se u svakoj poreznoj općini površine pod vinogradima i njihovi prirodni. Već 1886. godine pošlo se korak dalje. Vinogradi su razvrstani prema tome jesu li mladi nasadi, jesu li uništeni kojom bolesti ili su ostali posve neobrađeni. Od 1887. godine luče se vinogradi prema tome je li ih je uništila filoksera ili koja druga bolest. I kod prikazivanja priroda počeli su se lučiti vinogradi normalna od vinograda smanjena prirodna. Četvrte izvidne godine (1888.) uveden je bio statistički obrazac u kome su se još morali iskazati vinogradi uništeni ili oštećeni peronosporom ili tučom.

Peronospora se pojavljuje u našim krajevima oko 1886. god. Kako se vinogradi nisu dovoljno branili protiv ove bolesti, ona je počinila gotovo više štete od filoksera. U vinogradima zaraženim filokserom ona je pospješila njihovo propadanje. Koncem rujna 1890. obavljen je poseban izvid o filoksernoj zari. (Zoričić, M., Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kraljevski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1894, str. XLIX-L).

19) U produktivno tlo svrstani su: oranice i vrtovi, livade, vinogradi, pašnjaci, šume i trstici i ribnjaci.

Tabela 1. Površine tla županije Varaždin u jutrima po 1600
 hvati od 1888-1895. godine, 20)

Godina	Ukupna površina tla	Produktivno tlo	Površine pod vinogradima	Postotak	
				4:2	4:3
1	2	3	4	5	6
1888.	438 129,55	418 192,30	17 424,58	3,98	4,17
1889.	438 128,66	418 119,28	16 827,59	3,84	4,02
1890.	438 128,66	418 119,28	14 733,90	3,36	3,52
1891.	438 129,60	418 123,16	16 184,91	3,69	3,87
1892.	438 129,28	418 080,04	14 560,03	3,32	3,48
1893.	438 129,00	417 998,00	11 730,00	2,68	2,81
1894.	438 134,00	418 069,00	10 030,00	2,29	2,40
1895.	438 134,00	417 291,00	8 831,00	2,02	2,12

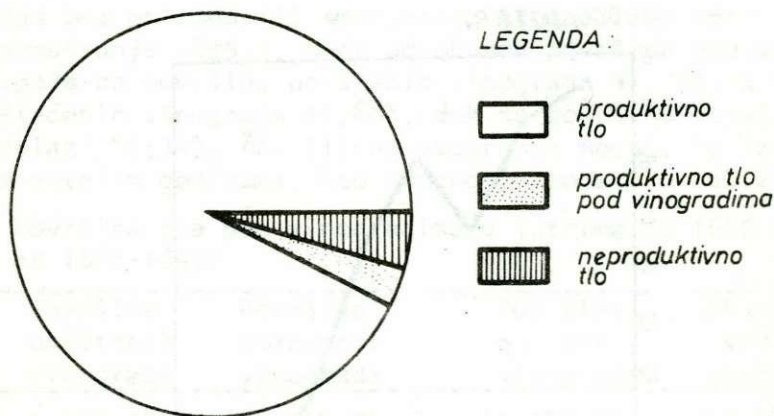
Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

Karakteristično je da površine pod vinogradima u razdoblju od 1888-1895. godine zauzimaju u županiji od 2,02% (1895.g.) do najviše 3,98% (1888.g.). Usporedbom površina pod vinogradima s površinom produktivnog tla dolazi se do spoznaje da se ovaj odnos kreće od najmanje 2,12% (1895.g.) do najviše 4,17% (1888.g.). 21) Podaci pokazuju da od ukupne površine produktivnog tla u osmogodišnjem prosjeku otpada na vinograde 3,86%.

20) Jedno katastralno jutro jest 0,575464 hektara.

21) Na ovom mjestu vrijedno je istaći da je u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u osmogodišnjem razdoblju bilo pod vinogradima prosječno 97.353,29 jutara. Županija Varaždin imala je pod vinogradima u ovom periodu prosječno 13884,89 jutara, što u odnosu na prosječnu površinu Hrvatske i Slavonije čini 14,29%. Osmogodišnji prosjek vinograda bez priroda bio je u Kraljevini 30 242,30 jutara, a u županiji 3 237,52 jutara, te je učešće županije u ovim površinama bilo 10,91%. Vinograda smanjenog priroda u osmogodišnjem prosjeku bilo je u Kraljevini 47 954,57 jutara, a u županiji 7 596,44 jutara, što je 15,84%. U razdoblju od 1888-1895.g. osmogodišnji prosjek vinograda potpuna priroda bio je u Kraljevini 17 727,75 jutara, a u županiji 2 622,37 jutara, što čini 14,00% ukupne površine potpuna priroda u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

U strukturi zemljišnih površina očito je da produktivno tlo zauzima vrlo značajno mjesto, dok površine tla pod vinogradima, kao i površine neproduktivnog tla, ²²⁾ nemaju vidnije mjesto (graf 1.). Iz ovoga slijedi da su se zemljišne površine u Županiji većim dijelom nalazile pod ratarskim kulturama.

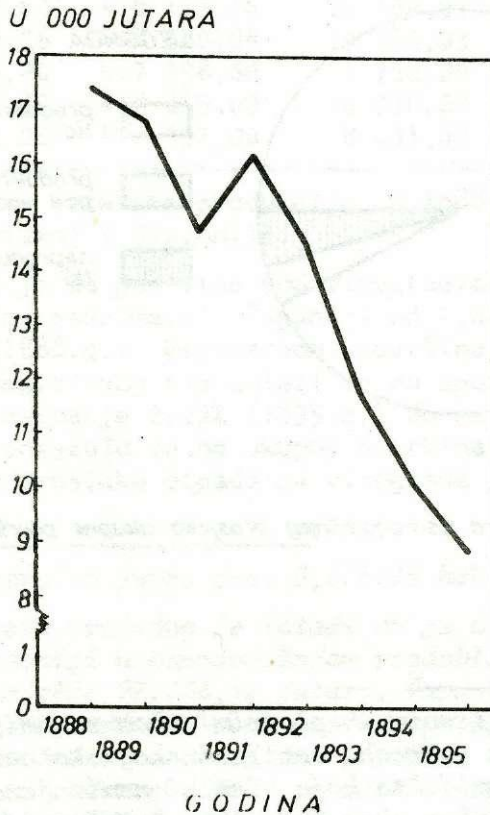

Graf. 1. Struktura osmogodišnjeg prosjeka ukupne površine tla

22) "Pod neproduktivnim (neplodnim) tlom razumijeva statistika, držeći se razredbe zemljarinskoga katastra, s jedne strane ona zemljišta koja nisu ni namijenjena gospodarstvu, već drugim svrham, kao što n.pr. kućišta, dvorišta, ceste, putevi, staze, ulice, pruge željezničke itd., s druge strane pako zemljišta, koja po kakvoći svojoj bar za sada nemo^{gu} služiti gospodarstvu te su oproštena zemljarine kao što su gola krš, močvare, vode tekućice i vode stojeće (osim ri^{bnjaka}) itd.". (Zoričić, M.: op.cit., str. IX).

Površina tla pod vinogradima imala je tendenciju pada u osmogodišnjem razdoblju s tim da je najveća površina pod vinogradima bila 1888. godine, a najmanja 1895. godine. Razlog ovakvom činjeničnom stanju treba tražiti prvenstveno u pojavi filokse^{re} i peronospore.

Iznijeto ilustrira grafikon 2, a statistički podaci o površini

Graf 2. Površina tla pod vinogradima u jutrima po 1600 hvata

tla pod vinogradima (tab.1.) osiguravaju spoznaju da je u ovom osmogodišnjem razdoblju pad površina prosječno godišnje iznosio 9,25%, ili u apsolutnom iznosu 1 612 jutara po 1 600 hvati.

3.2. Površine vinograda s prirodom, smanjenim prirodom i bez priroda

Promatrano razdoblje od 1888-1895. godine u pogledu zemljišnih površina pod vinogradima karakterizira veliko učešće površina vinograda bez priroda ili smanjena priroda. Tako npr. uzme li se u razmatranje 1895.g, onda od ukupne površine pod vinogradima otpada na površinu uništenih vinograda 41,78%, a na površinu oštećenih vinograda 47,88%, dok na površine ostalih vinograda dolazi 10,34%. 23) Slične usporedbe moguće je izvesti i po svim ostalim godinama, što omogućuju podaci u tab.2. 24)

Tab.2. Površina tla pod vinogradima u jutrima po 1600 hvati od 1888-1895.

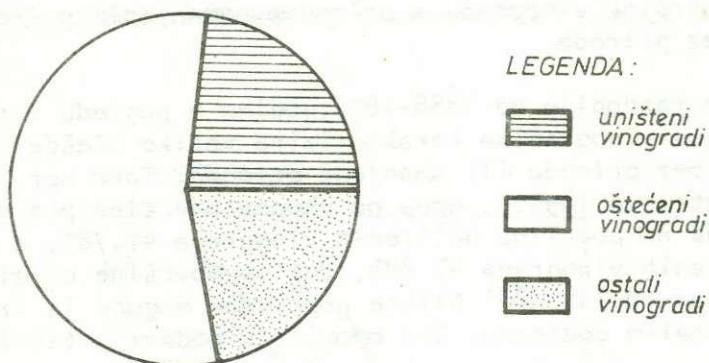
Godina	Površina uništenih vinograda	Površina oštećenih vinograda	Površina ostalih vinograda	Ukupna površina vinograda
1888.	1 423,54	6 458,74	10 542,30	17 424,58
1889.	1 690,57	12 473,93	2 663,09	16 827,59
1890.	927,43	9 299,67	4 506,80	14 733,90
1891.	4 255,51	7 738,23	4 191,17	16 184,91
1892.	5 368,34	7 187,81	2 003,88	14 560,03
1893.	3 794,00	7 404,00	532,00	11 730,00
1894.	4 070,00	4 228,00	1 732,00	10 030,00
1895.	3 690,00	4 228,00	913,00	8 831,00

Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

23) *Vinogradi su uništeni ili oštećeni zbog: filoksere, peronos-pore, drugom kojom bolesti, tučom, mrazom i sušom. Ostali vinogradi zapravo su vinogradi puna priroda. Iz tab. 2 vidi se kako su se oni rapidno smanjivali. Još 1892.g. činili su 21,80% površina vinograda u prirodu.*

24) *Podaci o ukupnim površinama vinograda Varaždinske županije toga doba neusporedivi su s podacima o današnjim površinama pod vinogradima u općini Varaždin. Ipak recimo da su se vino gradarske površine između 1970. i 1979. na području općine Varaždin kretale između 1081 ha do 1107 ha. Veći dio tih površina (oko 95%) je u privatnom posjedu, a mali dio u društvenom. (... "SGOV-80, str.77).*

Strukturne odnose u pogledu površina zemljišta pod vinogradima prikazuje graf. 3. iz kojega je očito veliko učešće oštećenih i uništenih vinograda uslijed raznih bolesti, odnosno štetnika, ali prvenstveno filokserom i peronosporom.

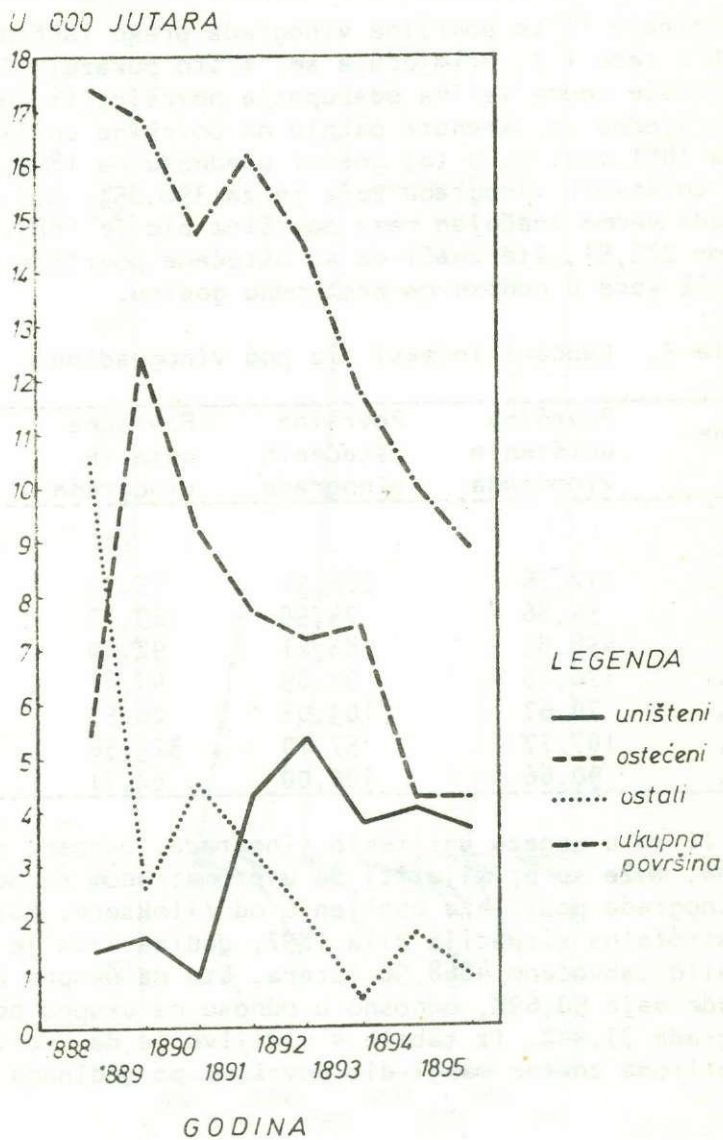
Graf. 3. Struktura tla pod vinogradima

Napadi ovih dviju bolesti bili su takvi da već 1892. godine kotarevi Klanjec i Krapina nisu gotovo imali vinograda u prirodu. Znatne su štete bile u kotarima Novi Marof i Zlatar, a nešto manje u ivanečkom, varaždinskom i ludbreškom kotaru. 25)

Na graf. 4. predočeno je kretanje površina pod vinogradima prema vrsti oštećenja. Vidljivo je da postoje iz godine u godinu određena odstupanja s naglašenom tendencijom ukupnog pada vi-

25) Zoričić, M.: Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kraljevski ured u Zagrebu, Zagreb, 1894, str. LI.

Napominje se da su godine 1890. upravni organi u Varaždinskoj, Zagrebačkoj i Srijemskoj županiji veliki dio površina uništenih filokserom (između 15000-16000 jutara) izdvojili iz vinograda i pripisivali ih drugim oblicima proizvodnje. Ponajviše su te vinogradarske površine prikazane kao pašnjaci. Slika jedne ih godine opet uvrstiše među vinograde, ali ih prikazaše kao vinograde bez priroda, a uništene filokserom. To je bila svakako pogreška, koja se u statističkom uredu nije mogla ispraviti. (Vidi: Zoričić, M.: op. cit, str. L).

Graf 4. Površine vinograda u jutrima po 1600 hvati

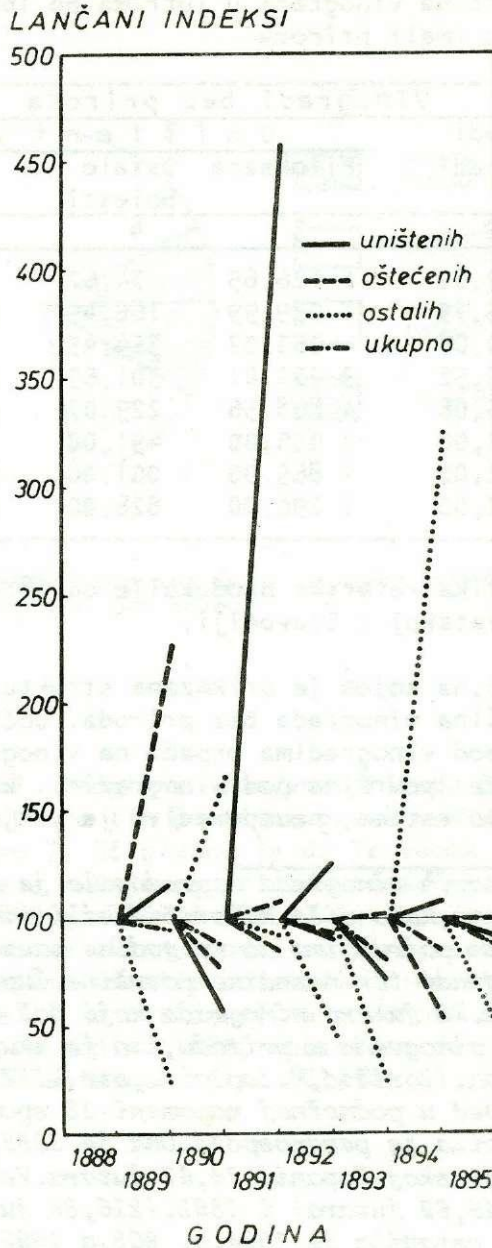
nogradskih površina. Medjutim, gleda li se površina po vrstama oštećenja, primjećuje se da je uništenih vinograda bilo najviše 1892. godine, a oštećenih vinograda 1889. godine.

Analiziraju li se površine vinograda preko lančanih indeksa datih u tabeli 3, primjećuje se, a što pokazuje i grafikon 5, da postoje veoma velika odstupanja površina iz godine u godinu. Vrijedno je skrenuti pažnju na površine uništenih vinograda za 1891. godinu. U toj godini u odnosu na 1890. godinu površina uništenih vinograda veća je za 358,85%. Kod oštećenih vinograda veoma značajan rast površina bio je 1889. godine s indeksom 228,51, što znači da su oštećene površine u toj godini 128,51% veće u odnosu na prethodnu godinu.

Tabela 3. Lančani indeksi tla pod vinogradima

Godine	Površina uništenih vinograda	Površina oštećenih vinograda	Površina ostalih vinograda	Ukupna površina vinograda
1888.	-	-	-	-
1889.	112,76	228,51	25,26	96,57
1890.	54,86	74,55	169,23	87,56
1891.	458,85	83,21	92,00	109,85
1892.	126,15	92,89	47,81	89,96
1893.	70,67	103,01	26,55	80,56
1894.	107,27	57,10	325,56	85,51
1895.	90,66	100,00	52,71	88,05

Udje li se u genezu uništenih vinograda, odnosno njihovih površina, može se primijetiti da u promatranom razdoblju najviše vinograda podliježe oboljenju od filoksera. Naročito je katastrofalna situacija bila 1892. godine kada je filokserom bilo zahvaćeno 4868,56 jutara, što na ukupno uništene vinograde daje 90,69%, odnosno u odnosu na ukupnu površinu svih vinograda 33,44%. Iz tabele 4 vidljivo je da kod vinograda bez priroda znatno manji dio površine po godinama otpada na

Graf. 5. Lančani indeksi površine tla pod vinogradima

mlade nasade, 26) ostale bolesti i neobradjene vinograde.

Tabela 4. Površina vinograda u jutrima po 1600 hvati koji nisu imali priroda

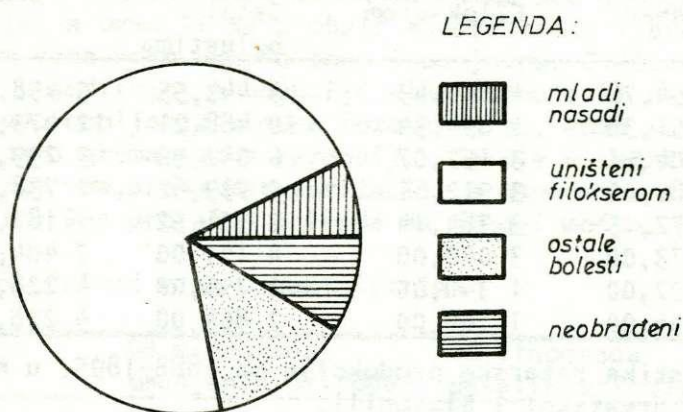
Godina	Vinogradi bez priroda					Ukupno
	Mladi nasadi	U n i š t e n i			Neobradjeni	
1	2	Filoksera	Ostale bolesti	4	5	6
1888.	142,00	1 126,65	74,67		80,22	1 423,54
1889.	115,75	1 039,99	166,49		368,34	1 690,57
1890.	129,08	363,07	354,45		80,83	927,43
1891.	85,52	3 701,41	301,69		166,89	4 255,51
1892.	95,06	4 868,56	229,07		175,65	5 368,34
1893.	252,00	3 030,00	491,00		21,00	3 794,00
1894.	442,00	1 865,00	1 001,00		762,00	4 070,00
1895.	812,00	1 290,00	828,00		760,00	3 690,00

Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

Iz grafikona 6, na kojem je prikazana struktura osmogodišnjeg prosjeka površina vinograda bez priroda, uočljivo je da veliki dio površina pod vinogradima otpada na vinograde oboljele filokserom. Učešće površina pod vinogradima, koji su bili zahvaćeni ostalim bolestima, neusporedivo je manje. 27)

26) Osnivanje novih vinograda napredovalo je do 1892. vrlo sporo. Većinom su to, kako piše M. Zoričić, bili samo pokusi. U pojedinim izvidnim područjima do te godine zauzimali su novo nasadjeni vinogradi tek neznatne površine. Županija Varaždin imala je 1892. god. 95 jutara vinograda koji još nisu davali priroda i 72 jutara vinograda u prirodu, što je ukupno davalo 167 jutara novih nasada. (Zoričić, M.: op. cit., str. LIII).

27) Kao što je već u podnožnoj napomeni 18 spomenuto, druga značajna bolest bila je peronospora. Ona je 1888. god. potpuno uništila u Varaždinskoj županiji 74,67 jutara. Velike štete počinila je 1891. (249,69 jutara) i 1892. (216,89 jutara). U zajednici s filokserom ostavila je 1894. g. 805, a 1895. g. 780 jutara vinograda bez priroda. I u tzv. "vinogradima smanjena priroda" činila je velike štete. Kao primjer spominjemo da je 1889. g. oštetila 10018,88 jutara.

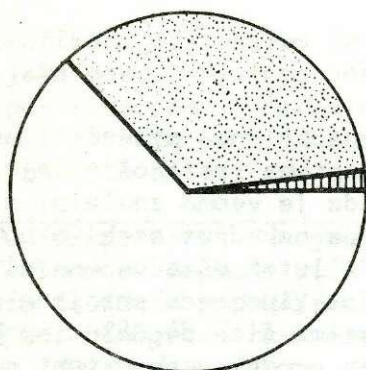
Graf. 6: Struktura osmogodišnjeg prosjeka površina vinograda bez priroda

Podaci o površini vinograda smanjena priroda predočeni su u tabeli 5, a struktura tih površina prema vrsti oštećenja data je u grafikonu 7. Očigledno je da je veoma značajni dio površina vinograda smanjenog priroda napadnut ostalim bolestima, te je tako 1889. godine 10 488,21 jutro oštećeno ostalim bolestima. U odnosu na ukupnu površinu vinograda smanjena priroda površine oštećene ostalim bolestima čine 84,08% u spomenutoj godini. Promatra li se ova površina u odnosu na ukupnu površinu pod vinogradima za godinu 1889, dobiva se da površina stradalih vinograda ostalim bolestima čini 62,33%.

Tabela 5. Površina vinograda u jutrima po 1600 hvati
 smanjena priroda

Godina	Vinogradi smanjena priroda			Ukupno
	Mladi nasadi	Oštećení		
		Filokserom	Ostalim bolestima	
1888.	154,76	1 860,43	3 443,55	5 458,74
1889.	151,38	1 834,34	10 488,21	12 473,93
1890.	104,61	3 152,07	6 042,99	9 299,67
1891.	86,00	3 912,61	3 739,62	7 738,23
1892.	72,15	3 784,14	3 331,52	7 187,81
1893.	173,00	3 040,00	4 191,00	7 404,00
1894.	92,00	1 340,00	2 796,00	4 228,00
1895.	204,00	1 160,00	2 864,00	4 228,00

Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

LEGENDA:

mladi nasadi

oštećeni filokserom

oštećeni ostalim bolestima

Graf. 7. Osmogodišnji prosjek površina vinograda smanjena priroda

3.3. Prirod vina u hektolitrima

Situacija u pogledu zemljišnih površina pod vinogradima rezultirala je, a uzmu li se u obzir agrotehničke mjere toga doba, prirodno vina kako ukupno tako i po jutru, osilacije koje su nastale u godišnjoj produkciji vina (tabela 6) rezultat su u prvom redu oboljenja vinove loze koja su, može se reći, katastrofalna u promatranom razdoblju. Tabela 6 sadrži prirod vina u hektolitrima, prema kategorizaciji s napomenom da je od 1893. godine izvršen proračun priroda na osnovi mošta. 28)

Tabela 6. Prirod vina u hektolitrima

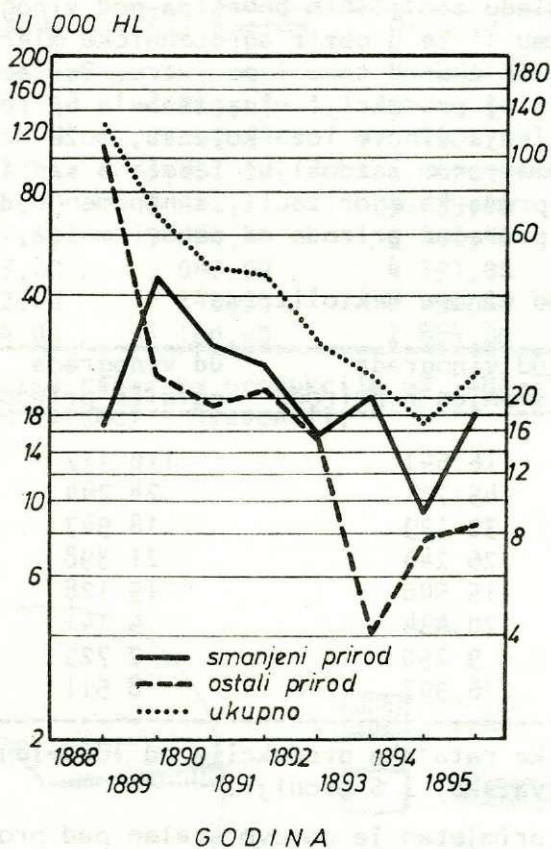
Godina	Od vinograda smanjenih priroda	Od vinograda ostalih priroda	Ukupno
1888.	16 641	110 112	126 753
1889.	45 731	24 244	69 975
1890.	30 199	18 947	49 146
1891.	26 244	21 398	47 642
1892.	15 508	15 128	30 636
1893.	20 434	4 141	24 575
1894.	9 250	7 725	16 975
1895.	16 307	8 511	24 818

Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

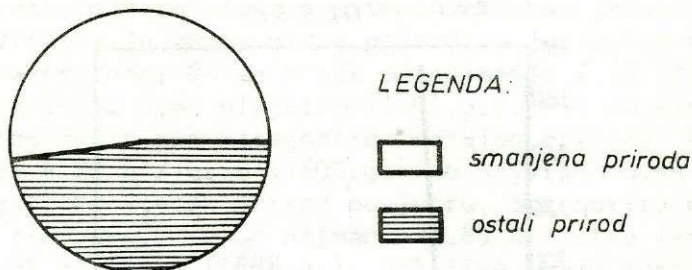
Na grafikonu 8 primjetan je gotovo stalan pad produkcije vina u promatranom razdoblju. Grafikon 9 pokazuje da u ukupnoj produkciji vina istaknuto mjesto zauzimaju vinogradi smanjena priroda. 29)

28) Ovaj proračun izveden je u skladu s proračunom koji daje Statistika ratarske produkcije u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, godina 1893-1895, Zagreb, 1898, str. 384.

29) Napominje se da je 1890. g. razlikovanje priroda s vinograda smanjena i puna priroda izgubilo gotovo svaku važnost. Naime, od te godine smanjuje se jako prosječni prirod vinograda puna priroda do te mjere da nema sumnje kako su i oni većim dijelom bili zaraženi, ako ne filokserom, a ono bar peronosporom. Ovo razlikovanje zadržalo se samo zbog nekih statističko-tehničkih razloga. (M. Zoričić: op. cit. str. LIV).

Graf. 8. Prirod vina u hektolitrima

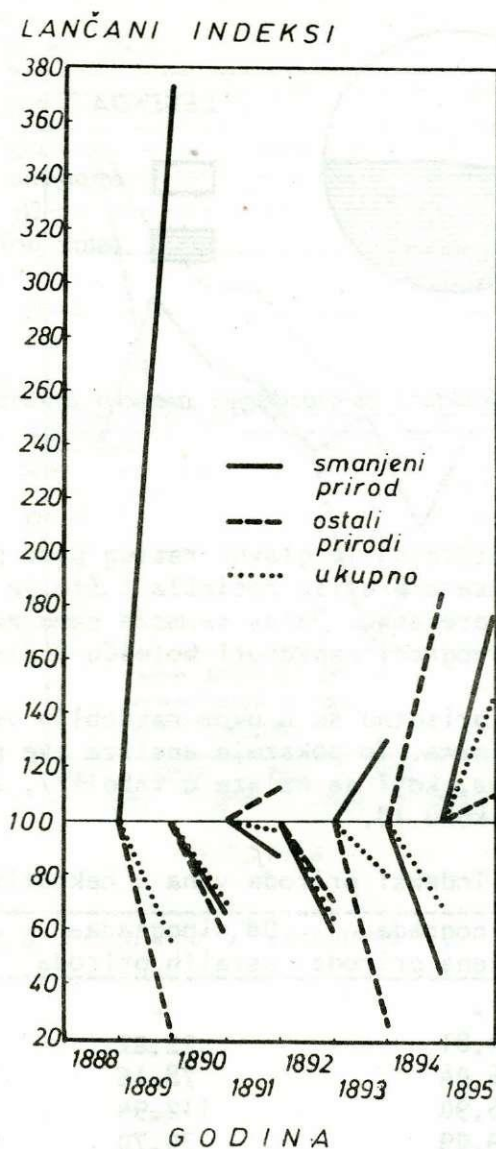
Graf. 9. Struktura osmogodišnjeg prosjeka priroda vina

Još jedanput se ističe da je glavni razlog pada proizvodnje vina to što se filoksera previše raširila i što je obrana protiv peronospore došla prekasno. Danas se može samo zamišljati kako su izgledali ti vinogradi napadnuti bolešću i štetnicima.

U produkciji vina prisutna su u ovom razdoblju veoma značajna odstupanja po godinama. To pokazuje analiza ove produkcije preko lančanih indeksa, koji se nalaze u tabeli 7, a grafički su predočeni na grafikonu 10.

Tabela 7. Lančani indeksi priroda vina u hektolitrima

Godina	Od vinograda smanjena priroda	Od vinograda ostalih priroda	Ukupno
1888.	-	-	-
1889.	374,81	22,02	55,21
1890.	66,04	78,15	70,23
1891.	86,90	112,94	96,94
1892.	59,09	70,70	64,30
1893.	131,76	27,37	80,22
1894.	45,27	186,55	69,07
1895.	176,29	110,17	146,20

Graf. 10. Lančani indeksi prirodna vina u hektolitrima

Razmatra li se ukupan prirod vina ovog razdoblja i površina zemljišta pojedine kategorije tla pod vinogradima, dolazi se do vrlo interesantnih podataka o prirodu vina po jednom jutru (tab.8). Vidljiv je veoma nizak prirod po jutru kod vinograda smanjena priroda, On se kreće od najmanje 2,19 hl/jutro (1894.g.) do najviše 6,82 hl/jutro (1892.g.). Prirod vina u hektolitrima po jutru kod kategorije "ostalog priroda" kreće se od najmanje 4,20 hl/jutro (1890.g.) do najviše 10,44 hl/jutro (1888.g.). Prosječan prirod po jutru, bez obzira na kategorizaciju tla, kreće se od najmanje 2,85 hl/jutro (1894.g) do najviše 7,92 hl/jutro (1888.g.). Uočljivo je da postoji tendencija pada prosječnog priroda u promatranom razdoblju.³⁰⁾

Tabela 8. Prirod vina u hl po jutru

Godina	P r i r o d		
	Smanjena priroda	Ostalog priroda	Prosjek
1888.	3,04	10,44	7,92
1889.	3,66	9,10	4,62
1890.	3,25	4,20	3,56
1891.	3,39	5,10	3,99
1892.	6,82	7,55	3,33
1893.	2,76	7,78	3,10
1894.	2,19	4,46	2,85
1895.	3,86	9,32	4,98

Izvor: Statistika ratarske produkcije od 1888-1895. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.

30) Taj pad proizvodnje vina u hektolitrima potvrđuje se još više ako se zna da je 1885.g. dobiveno 9,00 hl/k.j., 1886. g. 10,34 hl/k.j., a 1887.g. 9,83 hl/k.j. u županiji Varaždina.

Slična situacija bila je i u cijeloj zemlji. Još sredinom 80-tih godina 19. stoljeća mogla se Hrvatska pohvaliti svojom produkcijom. Tako je 1886. godine produkcija bila vanredno visoka i iznosila je 1 592 862 hl. Od te godine počinje pad produkcije onako kako zaraza filoksere i peronosperre zahvaća naša vinogorja. Već 1887. produkcija se smanjuje za 300 000 hl, 1888. za 200 000 hl, 1889. za preko 400 000 hl, 1890. gotovo za 300 000, a u 1981. i 1892. godini ona je već tako mala da ne iznosi ni deseti dio produkcije godine 1886. (M. Zoričić: op.cit., str. LIII i LIV).

Tabela 9 preko lančanih indeksa, a isto tako i grafikon 11, pokazuju da u promatranom razdoblju postoje oscilacije u pogledu priroda vina u hl/jutro. U kontekstu dosad iznijetog nalazi se i razlog ovakve situacije. 31)

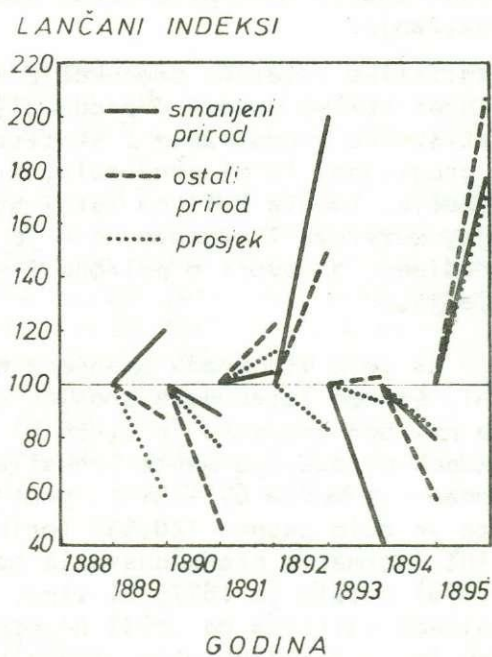
Tabela 9. Lančani indeksi priroda vina

Godina	P r i r o d		Prosjek
	Smanjena priroda	Ostalog priroda	
1888.	-	-	-
1889.	120,39	87,16	58,33
1890.	88,80	46,15	77,06
1891.	104,31	121,43	112,08
1892.	201,18	148,04	83,46
1893.	40,47	103,05	93,09
1894.	79,35	57,33	83,23
1895.	176,26	208,97	174,74

31) Nažalost ni danas se prinosi groždja, odnosno vina, po jedinici površine nisu stabilizirali u ovoj regiji. Na području općine Varaždin u desetljeću 1970-1979. najviši postignuti prirodni groždja po čokotu vinove loze bili su 1979. godine 1,20 kg. No, 1973. i 1974. godine taj je prirod bio svega 0,27 kg. Promatraju li se ovi prirodni po jedinici površine, onda su oni iznosili 1973. godine 69,6 decitona po hektaru, a 1974. godine svega 17,7 decitona/ha.

U istom razdoblju najviše količine vina na području ove općine proizvedeno je 1979. godine, i to 49380 hl. Najmanje vina u sedamdesetim godinama 20-og stoljeća proizvedeno je 1974. godine. Ta količina iznosila je 12675 hl. ("SGOV-80, str. 77, 82 i 83). Preračuna li se ova proizvodnja vina za navedene godine po hektaru i jutru (radi usporedbe s proizvodnjom krajem 19.st.), dobivaju se slijedeće veličine: 1974. godine proizvelo se po hektaru 11,8 hektolitara vina, tj. 6,79 hl po jutru, 1979. godine 47,73 hl/ha ili 25,74 hl/k.j.

U prosječnim proizvodnim uvjetima ostvaruje se u SFRJ prinos od oko 0,7 kg groždja po čokotu. Ekstremno niski prinosi bili su 1954. godine 0,3 kg po čokotu, a ekstremno visoki 1969, 1973. i 1979. godine kada su iznosili 1,0 kg. Ukupna proizvodnja vina 1979. godine bila je 6 742 000 hl. U usporedbi s ukupnom površinom vinograda u Jugoslaviji to daje prosječnu proizvodnju vina po hektaru od 27,41 hl (ili 15,77 hl/k.j.) ("SGJ-80", str. 231).

Graf 11 Lančani indeksi priroda vina po jutru

3.4. Vrijednosni pokazatelji produkcije vinogradarstva

Statistički podaci o vrijednosti vinogradarske proizvodnje ne omogućavaju izvođenje usporedbi po godinama promatranog vremenskog razdoblja. Naime, statistički podaci o cijenama proizvoda vinogradarstva mogu se naći tek od 1893. godine. Da bi se donekle mogli sagledati odnosi unutar vrijednosnih pokazatelja vinogradarske proizvodnje, a s obzirom da je za 1895. g. statistički materijal veoma obuhvatan i pregledan, uzeta je ta godina u daljnje razmatranje.

Na stranici 384. Statistike ratarske produkcije za 1895. godinu nalaze se detaljni statistički podaci o produkciji vinogradarstva te godine. Statističko promatranje i statistička analiza obuhvatila je, i u preglednoj formi grupirala, širok dijapazon obilježja ove produkcije. Tabela XVII na istoj stranici u pretkolonijalnoj županiji, kotareve i gradove, dok je detaljno za glavlje tabele razradjeno, a govori o prirodi i vrijednosti berbe po nizu obilježja.

Tabela XVII pokazuje da je s vinograda smanjena priroda dobiveno mošta 18.119 hl, što po jutru daje prosjek od 4,29 hl. S vinograda potpuna priroda dobiveno je 9.456 hl mošta (10,36 hl/jutro), te je ukupna produkcija mošta iznosila 27.575 hl. Od ove količine prodano je mošta 6714 hl po prosječnoj cijeni od 17,95 forinti što je dalo ukupno 120.532 forinta. Od 20.861 hl mošta, odlivši 10% (normativ preračunavanja mošta u vino prema citiranom izvoru) ostalo je 18775 hl vina. Interesantno je navesti da je najveća količina od 18632 hl otpadala na obično stolno vino, dok je na desertno vino otpadalo 38 hl, a na samotok 105 hl. ³²⁾ Kod običnog stolnog vina najzastupljenije je bilo bijelo vino (14.617 hl), dok je crnog (1.245 hl) i ružičastog (2.770 hl) bilo znatno manje. Prosječna cijena običnog stolnog vina iznosila je 1895. god. 18,89 forinti po hektolitru, što je davalo ukupno 351.915 forinti za ovo vino. Prosječna cijena finog desertnog vina bila je 19,69 forinti po hl, te je ukupna vrijednost ovog vina iznosila 748 forinti.

32) Vrste proizvedenih vina statistika je počela pratiti 1889. godine. Kako ističe sam M. Zoričić, rezultati ovih izvoda ni su baš osobito pouzdani, no oni nas bar donekle upućuju kakve su se vrste vina i u kojim količinama proizvodile. (Zoričić, M.: Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kraljevski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1894., str. LIV).

Posebno je zanimljivo istaći da je prosječna cijena samotoka bila 49,91 forintu po hektolitru, s ukupnom vrijednošću od 5240 forinti. Na osnovi prezentiranih podataka ukupna vrijednost cjelokupne produkcije vina u promatranoj godini za županiju Varaždin iznosila je 357.903 forinte.

Za potpunije razumijevanje vinogradarske proizvodnje treba navesti da je u 1895.g. prodano 1821 kg groždja po prosječnoj cijeni 19,00 krajcera što je ukupno za cijeli opseg prodaje 354 forinta.

Ukupna vrijednost groždja, mošta i vina bila je 478.789 forinti. To je u odnosu na ukupnu vrijednost vinogradarske proizvodnje Hrvatske i Slavonije (4,543.912 forinti) činilo 10,54%.

Izvede li se pokazatelj rentabilnosti izmedju vinogradarske i ratarske produkcije na osnovi odnosa vrijednosti ukupne proizvodnje i površina pod pojedinim kulturama, za 1895. godinu, dobije se da je na jednom jutru pod vinogradima ostvareno u Varaždinskoj županiji 54,22 forinte, dok se na jednom jutru pod ratarskim kulturama dobilo 47,76 forinti. U isto vrijeme ovi pokazatelji za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju iznose za vinogradarsku produkciju 61,47 forinti, a za ratarsku produkciju 30,77 forinti. Ovi statistički pokazatelji potvrđuju mišljenje suvremenika da je vinogradarska proizvodnja rentabilnija od ratarske proizvodnje.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Već prva zapažanja govore da je vinogradarstvo imalo dugogodišnju tradiciju kako u Hrvatskoj i Slavoniji tako i u Varaždinskoj županiji. U brojnim izvorima, mada fragmentarno, nailazi se na neke probleme vezane uz ovu granu proizvodnje. Posebno je značajan problem razrješavanja odnosa u vinogradarstvu nakon 1848. godine. Pitanje odnosa izmedju "gornjaka" i vlastelina često su bila predmet mnogih sporova, a samo razrješavanje teklo je sporo pokazujući tipične odlike "pruskog puta" prodora kapitalizma u poljoprivredu.

Krajem 19. stoljeća vinogradarska proizvodnja bila je značajna grana proizvodnje, mada ona nije nikada dobila ono značenje koje bi se moglo naslutiti po brojnim napisima: "Ti naši dobronamjerni savjetodavci, utjecajni ljudi, a često i odlučni faktori, uporno su ponavljali da je Hrvatska par excellence vinogradarska zemlja, da vinogradarstvo u njoj treba stoga da posta-

ne glavna grana poljoprivrede, pa je osnovna zadaća svih onih, koji se bave promicanjem poljoprivredne proizvodnje, da pomažu razvitak vinogradarstva i podrumarstva. To načelo koga se dotakao "veleum, nezaboravni biskup, prabiskup i kardinal M. Haulik" (frazza iz onoga vremena) već na I. skupštini Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva godine 1841. ("Hrvatska i Slavonia mogle bi biti među prvimi zemljama, koje od vina na glasu, da je samo vino tako dobro, kao što ga mnogo ima, polag svega toga što se vinogradi herdjavo rade"), ponavljalo se u nebrojeno motiva sve do najnovijih vremena". 33)

Izuzetno kvalitetno obradjeni podaci o vinogradarskoj proizvodnji obradjeni u navedenim izvorima daju priliku da se dobije precizna slika o svim bitnim značajkama ove grane poljoprivredne proizvodnje. Nije potrebno ponavljati niz konstatacija iz nijenih u radu, ali može se ponovo spomenuti da u analiziranom razdoblju dolazi do drastičnog pada vinogradarske proizvodnje. Uzroci su poznati. Napadi bolesti - oidioma i peronospore - znatno su smanjili prinose, dok je pojava filoksere do temelja uništila velik dio površina pod vinovom lozom. Zaštita i cijepljenje na američku podlogu nije teklo između 1888-1895. godine onim tempom kojim je došlo do uništenja. Značajan razlog tome je i tzv. "vinska klauzula" kojom je dovedena u pitanje rentabilnost ulaganja u vinograde i znatno smanjen interes za obnovu vinograda. Rezultat toga bio je da su krajem promatranog razdoblja uvelike smanjene površine pod vinovom lozom a samim tim i proizvodnja vina i ostalih proizvoda vinogradarstva. "Samo kod vinogradarstva nenadnosmo napredka. Kao da su se na nj svalile sve nevolje ovoga svijeta, te je slika što ju podaje statistika, žalostna i preko mjere. Njezini brojevi samo su mogli poslužiti tomu, da prikažu opseg nesreće, za koju svatko znade i koju i te kako teško osjeća narodno naše gospodarstvo. No prieka potreba, da se ponovi, što je uništeno, sili već sama na energičan i postojan rad. Kraj osbiljna nastojanja uprave zemaljske, občinske i gospodarskih udruga opravdana je nada, da će se ne samo imućniji vinogradari već i seljaci naši sve to više prihvaćati radnja oko regeneracije vinograda tako, te će već za koju

33) Stipetić, V.: "Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske", JAZU, Gradnja za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 7, Zagreb, 1959, str. 73.

godinu i statistika moći posvedočivati, kako se s nova otvara vrielo tolikoga narodnjega prihoda".³⁴⁾ Da li se i kako se os tvarila misao M. Zoričića u ovom radu, nažalost, nije moguće utvrditi, no to će vjerojatno biti predmet jednog novog rada.

L I T E R A T U R A

1. Adamček, J.: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, JAZU, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, Knjiga 18, Zagreb, 1980.
2. Erceg, I.: Nepoznati rad prvog profesora Političko-kameralnog studija u Varaždinu i Zagrebu: Statistische Beytrage zur Kenntniss des Zustandes von Kroatien von Adalbert von Barits, "Acta historico-oeconomica Jugoslaviae", vol. 6, Zagreb, 1979, str. 111-119.
3. Grupa autora: Zlatna knjiga o vinu, Rijeka, 1976.
4. Ibler, J.: Gospodarsko-šumarska izložba Hrvatsko-Slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu 1891, Zagreb, 1892.
5. Lenjin, V. I.: Izabrana dela, Tom 6, Kultura, Beograd, 1960.
6. Licul-Premužić: Praktično vinogradarstvo i podrumarstvo, Znanje, Zagreb, 1972.
7. Matković, P.: Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih, Zagreb, 1873.
8. Poljoprivredna enciklopedija, svezak 3, JLZ, Zagreb, MCMLXXIII.
9. Statistički godišnjak Jugoslavije 1980, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1980.
10. Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905, Publikacija Kraljevskog statističkog ureda LIX, Zagreb, 1913.
11. Statistički godišnjak općine Varaždin, Zavod za društveno planiranje i statistiku, Varaždin, 1980.
12. Stipetić, V.: Kretanje i tendencija u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, JAZU, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, Knjiga 7, Zagreb, 1959.

³⁴⁾ Zoričić, M.: "Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", Kraljevski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1894, str. LV.

13. *Stojsavljević, B.: Gornjaci, JAZU, Gradja za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 9, Zagreb, 1959.*
14. *Stojsavljević, B.: Poviest sela Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848-1918, Prosvjeta, Zagreb, 1973.*
15. *Svoboda, B.: Stare vinogradske kurije i klijeti, Zagreb, 1967.*
16. *Vežić, M.: Urbar Hrvatsko-Slavonski, Zagreb, 1882.*
17. *Zoričić, M.: Statistika ratarske produkcije godina 1888-1892. u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Publikacije Kraljevskog statističkog ureda u Zagrebu XVII, Zagreb, 1894.*
18. *Zoričić, M.: Statistika ratarske produkcije u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Godina 1893-1895, Publikacije Kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, Zagreb, 1898.*

Izvori:

1. *Prothocollum magistratuale liberae ac regiae ciuitatis Warasdiensis pro anno 1587-1589. HAV, fotokopija u Biblioteci FOI, Varaždin.*
2. *Prothocollum magistratuale liberae ac regiae ciuitatis Warasdiensis pro anno 1592-1602, HAV, fotokopija u Biblioteci FOI Varaždin.*

Primljeno: 1981-09-15

Bojanić, M., Kero, K., Redjep, M., Žugaj, M. Die Merkmale des Weinbaus in der Obergespanschaft Varaždin am Ende des 19. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit werden die Angaben über die Weinbau-Produktion der Obergespanschaft Varaždin in den Zeitraum von 1888-1895 analysiert. Als Hauptquellen für diese Arbeit dienten "Statistik der landwirtschaftlichen Produktion der Königreiche Kroatien und Slavonien in den Jahren 1888-1892", Zagreb, 1894, und "Statistik der landwirtschaftlichen Produktion der Königreiche Kroatien und Slavonien in den Jahren 1893-1895", Zagreb, 1898, bearbeitet von Milovan Zoričić. Besonders wertvolle Unterlagen über die Weinbau-Produktion, die in den angegebenen Quellen bearbeitet werden, geben ein präzises Bild über alle Merkmale dieses Zweiges der landwirtschaftlichen Produktion. Es ist wichtig hervorzuheben, dass es in diesem Zeitraum zu einem drastischen Sinken der Weinbau-Produktion gekommen ist. Die Ursache dafür ist *Peronospora* (*Plasmopora viticola*) und *Oidium* (*Oidium Tuckeri*), die die Erträge wesentlich gemindert haben. Auch *Phylloxera* (*Peritymbia vitifolii*) hat grosse Flächen von Weingärten ganz vernichtet. Der Schutz und das Pelzen an eine amerikanische Weinrebe konnte die Vernichtung nicht verhüten. Ausser Krankheiten und Schädlinge haben auch die langsame Veränderung der Produktionsverhältnisse und die ungünstige Konjunktur auf dem Weinmarkt dem Rückgang in dem Weinbau beigetragen. Der Wert der Weinbau-Produktion der Gespanschaft Varaždin betrug im Jahre 1895 10,54% des Gesamtwertes dieser Produktion in Kroatien und Slavonien. Mit diesem Ergebnis nahm die Obergespanschaft Varaždin von den 8 Comitaten in Kroatien und Slavonien den sechsten Platz ein.

(Prijevod: Vesna Šimunić-Vučković)